

ANADOLU'DA MOĞOL NÜFUSU VE TÜRKİYE MİRASI ÜZERİNE KATKILARI*

Muammer GÜL*

Özet

Bu çalışmada Dünya tarihinin en büyük hadiselerinden biri olan Moğol istilasının Anadolu üzerindeki tesirleri üzerinde durulacaktır.

Öncelikle Anadolu'ya gelen Moğol kabileleri ve Moğol nüfusu üzerinde durulacaktır. Moğol istilası sadece askeri nitelikli seferlerden ibaret olmayıp eşleri, çocukları ve sürüleri ile birlikte gerçekleşen ve gittikleri yerlere, bu arada Anadolu'ya, kalıcı olarak göç eden bir nüfus hareketidir. Eski Dünyanın büyük bir kısmına hakim olan Moğolların kanlarını bütün bu coğrafyalarda yaşayan insanların kanlarına ne oranda kattıkları tartışılabilir. Ancak Anadolu coğrafyasının demografik yapısının oluşmasında belli bir katkıların olduğu inkar edilemez. Anadolu'daki Moğol nüfusu için bir takım tahminler yapmamızı sağlayacak mekanizmalar mevcuttur.

Moğol istilasına maruz kalan Türkiye'de sadece demografik etkileşimden bahsetmek sanırım yetersiz kalacaktır. Anadolu'da Moğol istilası ile birlikte ortaya çıkan Moğol siyasi teşekkülleri içerisinde Diyarbakir merkez olmak üzere kurulan Sutaıylılar hanedanı başta olmak üzere Uyrat, Tatar, Sulduz, Celayir vb. bir çok Moğol kabilesi Anadolu'ya gelmiş ve önemli tesirler bırakmışlardır. Bugün hala Anadolu'da Uyrat, Tatar gibi Moğol kökenli topluluklar yaşamaktadırlar. Dikkati çeken bir husus Türkiye'de Moğol istilası dil, kültür, edebiyat ve dini yaşayışta milli diyebileceğimiz bir dönemi başlatmıştır.

Anadolu'ya yığılan Türk-Moğol toplulukları seküler bir Türkmen Müslümanlığının ağırlık kazanmasında önemli rol oynadıkları gibi Anadolu toponomisinde Moğol kabile, boy, ve toplulukları ile Moğol emirleri ve şahıslara ait

---

* Muammer Gül, "The Mongol Population in Anatolia and Its Influence on Turkish Heritage," *Statehood of Nomads: History and Tradition*, ed. Acad. Enkhtuvshin B., International Institute for the Study of Nomadic Civilizations, Ulaanbaatar 2007, s. 195-171.

* Adıyaman Üniversitesi Tarih Bölümü

oldukça fazla miktarda isim bırakmışlardır. Ayrıca Maddi kalıntılar içerisinde Moğol damgasını taşıyan eserlerin sayısı da az değildir.

Anahtar Kelimeler: *Anadolu, Moğol, İlhanlı, Kayseri, Selçuklu.*

The Mongol Population in Anatolia and Their Effects on Turkey Heritage

Abstract

In this study, it is going to be focused on the effects of Mongol invasion one of the most important events of The World History on Anatolia.

It is firstly going to be focused on Mongol tribes migration to Anatolia and their population in that region. The invasion of Mongols doesn't have only a military character. It is also a population movement of people coming together with their wives, children and herds to settle in Anatolia permanently. It can be negotiated to what extent The Mongols who dominated a big part of the Old World added their blood into the blood of people living in that geography. However, their contribution to the formation of the Old World demographic composition can not be denied. There are some mechanisms that can lead us to guess The Mongol population in Anatolia.

I think it is not enough to mention only the demographic interaction in Turkey geography exposed to Mongol invasion. Among the political organizations emerging with Mongol invasion in Anatolia firstly Diyarbakir –centered Sutayid Dynasty and later Uyrat, Tatar, Sulduz, Celayir and a lot of Mongol tribes migrated to Anatolia and left important impacts on the region. Still today some communities who have an Uyrat, Tatar, Sulduz, all of them Mongol tribes, origin live in Anatolia. Another point attracting attention is that The Mongolian invasion of Anatolia started a period that can be called National in language, culture, literature and religious life.

The Turcic-Mongol communities concentrated to Anatolia had an important role of forming a secular Turkman Islam, and left plenty of names belong to Mongol tribe, boy, Mongol Amirs and individuals in Anatolia. Additionally, there is a remarkable number of Mongol relics among the historical reminances in Anatolia.

Keywords: *Anatolia, Mongol, Ilkhanate, Kayseri, Seljuqs.*

Giriş

Anadolu'ya gelen Moğol kabilelerinin nüfusu üzerinde bugüne kadar yeterli çalışmalar yapılmadığından Türkiye'nin nüfus yapısında bu Moğol kabilelerinin rolü tam olarak ortaya konamadığı gibi gelen Moğolların Türkiye tarihinin siyasî, sosyal, ekonomik, kültürel ve dinî cephesi üzerindeki tesiri de yeterince izah edilememiştir. Bu sebeple tarihî ve coğrafi belgelerde verilen bilgiler ile İlhanlıların yıkılmasından sonra ortaya çıkan siyasî teşekküllerin dayandığı esas kuvvetlerin Moğollardan meydana gelmesi nüfusun miktarı

hakkında önem arz etmektedir. Ayrıca Anadolu toponomisine dair bilgiler ile Moğol kabilelerinin hakim oldukları bölgelerde bir idarî üniteyi teşkil edecek açıklıkta bilgileri bize vermesi, nüfus hakkında bazı genel rakamları tespit ve tahmin etmemizi mümkün kılmaktadır. Tabii olarak bu nüfusun Anadolu'nun kültür tarihi üzerinde de etkisi olacaktır.

I- Anadolu'da Moğol Nüfusu

Yakındoğu'ya ilk Moğol unsuru Celaleddin Harzemşah'ı takip için görevlendirilmiş olan Curmağun Noyan'ın 30-40 bin kişilik kuvveti idi¹. Curmağun'un bu hareketi ile Kafkasya bölgesine gelen Moğol nüfusunun tahminen 150 ile 200 bin arasında olması düşünülmektedir². Azerbaycan'da üslenen bu ordular bilhassa Anadolu ve Irak'ın kuzeyindeki hareketlerde kullanılmışlardır. Curmağun'dan sonra, Baycu ve Elçiğiday, batı bölgesinde düzeni sağlamak için gönderilmişlerdir. Ancak Moğol kağanı Mengü Han, batı bölgesinde bu şekilde düzenin sağlanamayacağını anlayınca, hanedan üyesi Hülagu'yu mevcut Moğol ordusunun 1/5'i oranındaki bir ordu ile batıya göndermiştir³. Bu aynı zamanda 1256 yılı itibarı ile Orta Doğu'daki Moğol ordusunun oradaki birimlerin de katılması ile inşasının tamamlandığı anlamına gelmekteydi. Bütün gücünü Abbasi Halifeliğinin işgali ile görevlendirdiği için bu seferdeki ordusunun mevcuduna bakılarak Hülagu'nun ordusunun makul bir tahmini yapılabilir.⁴ Bu ordunun 15 ile 17 tûmenden meydana geldiği ve her tûmenin 10 bin kişi olduğu düşünülürse bunun 150-170 bin kişi arasında bir ordu olduğu ortaya çıkar⁵. Bu rakamlar kesin olmasa da belli bir fikir

¹ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, Çev. Mürsel Öztürk, TCKBY, Ankara 1999, s. 187; Abu'l Farac, Gregoryus, (Bar Hebraeus), *Abu'l Farac Tarihi*, 2, Çev. Ö.R. Doğrul, TTK Ankara 1987, s. 526; Faruk Sümer, "Anadoluda Moğollar," *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* I, TTK, Ankara 1970, s.1 4 nd.

² Abdulkadir Yuvalı, "Moğol Harekatının Anadolu'nun Demografik ve Dini Yapısı üzerindeki Etkileri", *Erdem*, Ankara 1997, C.9 S.27, s. 1288; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.1-2.

³ Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, s. 487; Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi* Çev. Hrand D. Andreasyan, İÜEF Yayınları, İstanbul 1954, s. 36, Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, 2, s. 556; Abu'l Farac, *Tarihi Muhtasarı'd Düvel*, Dar el-Lübnan, Beyrut H. 1403- M. 1983, s. 460; Bkz: John M. Smith, "Mongol Manpower and Persian Population", *Journal of The Economic and Social History of The Orient*, Volume XVIII, Leiden 1975, s. 287.

⁴ John Masson Smith, "Mongol Nomadism and Middle Eastern Geography: Qışlaqs and Tümens", *The Mongol Empire and Its Legacy*, Edit. David Morgan-Reuven Amitai Preiss, Leiden 2000, s. 39.

⁵ R. Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks The Mamluk-Ilkhanid War 1260-1281*, Cambridge 1996, s. 15; Smith, "Qışlaqs and Tümens", s. 39.

vermesi açısından önemlidir. Hülagu'nun batı seferine hazırlanırken, Moğolistan'dan ancak 7 tümen (70 bin)'lik bir ordu ile hareket ettiği⁶ düşünülürse onun ordusunun sayısını iki katının üzerine çıkararak rakamlar yardımcı kuvvetler olmalıdır. Marco Polo da Hülagu'nun ordusunun sayısını 100 bin atlı ve ayrıca yayalardan meydana geldiğini kaydetmektedir.⁷

Cengiz'in ordusunun büyüklüğüne bakılarak da tahminler yapılabilir. Cengiz'in döneminde ordunun 129 bin ile 1.400 bin arasında olduğu söylenmektedir⁸. Cengiz'in Harzemşah seferinde 150 ile 200 bin kişilik ordu ile savaştığı⁹, Ögeday zamanında ise, bu rakamın 1.500 bin olduğu zikredilmiştir¹⁰. Bu konuda en eski kayıt olan *Moğolların Gizli Tarihi*'nde 105-106 bin olarak verilmektedir¹¹. Cengiz'den sonra bu esas ordunun 2/5'i merkezde, 1/5'erlik kısımları ise Altınordu, Çağatay ve İlhanlılara ayrılmıştır. Marco Polo'nun Altınordu ve Çağatay ordularını eşit kabul etmesi ve Kubilay'ın ordusunu 360 bin olarak vermesi rakamların genel tablosuna uymaktadır¹². Geç dönem İlhanlı kayıtları da devletin daimi ordusunu 30 tümene çıkarılabileceğini göstermektedir¹³. Bu Ortadoğu'daki Moğol ordusunun ve nüfusunun zamanla arttığı anlamına gelmektedir. Moğolların askere alma uygulamaları da bu konuda bir fikir verebilir. Moğol ordusu ülkede yetişkin erkeklerin 1/10'unun askere alınmasından oluşturuluyordu. Buna göre Cengiz Han zamanında 129 bin kişilik ordu yaklaşık 1.5 milyon yetişkin erkek nüfus demektir.¹⁴ Eğer bu metod makul ise, Anadolu'ya uyguladığımızda 5-6 tümen=50-60 bin asker=500-600 bin yetişkin erkek=1 milyonun üzerinde toplam bir nüfusa tekabül etmektedir.

---

⁶ Aknerli, *Moğol Tarihi*, s.30; Bertold Spuler, *İran Moğolları Siyaset İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1235*, Çev. Cemal Köprülü, TTK, Ankara 1957, s. 439-440.

⁷ Marco Polo, *Marco Polo'nun Geziler Kitabı*, çev. Ö.Güngören, Yol Yay., İstanbul 1984, s. 25.

⁸ V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. H.Dursun Yıldız, Kervan Yayınları, İstanbul 1981, s. 498; aynı yazar, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Haz. K.Yaşar Koprıman-A.İsmail Afşar, KBY, Ankara 1975, s. 223.

⁹ Barthold, *Türkistan*, s. 498, Spuler, s. 439.

¹⁰ Mufaddal b. Ebi'l Fedail *en-Nehcu's-Sedid ve ed-Durr el-Ferid fi ma Ba'ad Tarih İbn Amid*, Tahkik: E. Blochet, *Histoire Des Sultans Mamlouks*, C.III, Belçika 1983, Önsöz, s.12/520.

¹¹ *Moğolların Gizli Tarihi* (Yazılış Tarihi: 1240), Tercüme: Ahmed Temir, TTK, Ankara 1986, s. 134-135.

¹² Marco Polo, s. 77, 220.

¹³ Zeki V.Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti", I, *THİTM*, C.I, İstanbul 1931, s. 37; Spuler, s. 439-440.

¹⁴ Smith, "Mongol Manpower", s. 282.

Batı bölgesinde düzenin sağlanması ve yeni yerlerin istilası için gönderilen bu Moğol ordusu sadece askerî birliklerden meydana gelmiyordu. Moğollar ordularını aileleri ve hayvanları ile birlikte gönderdikleri için¹⁵ bu istilaların nüfus olarak Yakınoğu ve Anadolu'ya ortalama toplam katkısı 1 milyonluk bir kitleyi ulaşabiliyordu¹⁶. Bunların zaman zaman takviyesi, Kafkasya'daki mücadeleden dolayı Altınordu'dan gelen katılmalar hesaplandığında bu rakamların üzerine çıkılabileceği anlaşılabilir. İlhanlı hükümdarlarının doğudan yeni kuvvetler gelmesine karşı çok müsait bir siyaset takip ettikleri ve ayrıca Orta Asya'daki nüfus sıkışmasının da etkisi ile bilhassa Olcaytu Han döneminde yoğun nüfus dalgalarının geldiği anlaşılmaktadır¹⁷.

Burada dikkat etmemiz gereken husus, aileleri ve hayvanları ile gelen her bir Moğol tümeninin kendisine ait bir *yaylak* ve bir *kışlak* olmak üzere iki otlak seçmeleri idi. Zira bazı muayyen ülkelerin askeri bakımdan emniyetini sağlamak zarurîydi. Kafkasya, Anadolu, Derbent, Fırat boyları ve Horasan bunların başında geliyordu.¹⁸ Smith, Yakınoğu'daki Moğol askerî nüfusunu "kışlaklar ile tümenlerin" bir eşleştirilmesi ile izah etmekte ve Moğol idareciler tarafından kullanılan otlakların listesinin aynı zamanda onların Yakınoğu'daki imparatorluğunun tümenlerinin gücünü de ortaya koyacağını söylemektedir¹⁹. Buna göre İlhanlı sınırları içerisindeki merkezin altı önemli kışlağı şunlar idi: Arran, Mugan, Zerrin-Rud, Safid-Rud, Bağdad ve *Diyarbakır*. Sağ kanattaki üç önemli tümen; *Akşehir*, Baycu'nun kışlağı olan *Aksaray-Niğde*²⁰ ve Emir-i Tümen Nabşı Noyan'ın kışlağı olan *Kırşehir-Delice*²¹ olarak sıralanırken, sol kanadın sekiz tümeni ise; Mazenderan, Abivard, Merv, Kuhistan, Herat, Kunduz, Anduz ve Gazne olarak sıralanıyordu ki toplam 17 kışlaktan ibaret idi²².

¹⁵ Smith, "Qışlaqs and Tümens", s. 40.

¹⁶ Smith, "Mongol Manpower and Persian Population", s. 287. Bu ordular bir daha geri dönmek üzere aileleri, hayvanları ve bütün ağırlıkları ile yola çıkmışlardır ki, bundan dolayı bunları diğerlerinden ayırmak için *Teme Çerisi* tabiri kullanılmıştır.

¹⁷ Z. Velidi Togan., *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 312-315.

¹⁸ Spuler, s. 440.

¹⁹ Smith, "Qışlaqs and Tümens", s. 42.

²⁰ Kerimüddin Mahmud Aksarayî, *Müsameretü'l Ahbar*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2000, s. 33, 87.

²¹ Aksarayî, *age*, s. 64-65, 83, 86, 153, 155.

²² Smith, "Qışlaqs and Tümens", s. 56.

Buradaki dört tümen doğrudan Türkiye sınırları içerisinde bulunuyordu ve diğer beş tümen olan Arran, Mugan, Zerrin-Rud, Safid-Rud ve Bağdad da kuzeyden güneye doğru Türkiye'nin etrafında dizilmiştir. Bu tümenler Anadolu'daki hareketlerde zaman zaman kullanıldığı gibi bazen kalıcı olarak da görevlendiriliyorlardı. 1260'ta Alıncak Noyan'ın bir tümen ile Aksaray'da kışlaması, 1270'ler boyunca Prens Kongurtay ve Tuku ile Tudun adlı generallerin üç tümen ile Delice'de bulunmaları ki, bu iki general 1277 yılında Baybars Anadolu'ya girdiğinde Kırşehir civarında bulunuyorlardı²³, Geyhatu'nun 1286-87'de Aladağ'daki yaylağından 20 bin kişilik ordu ile Aksaray'a yerleşmesi²⁴ ve nihayet Çoban'ın üç tümen ile 1314 yılında Anadolu'ya gelmiş olması bu açıdan önemlidir. Moğolların yerleştikleri Niğde, Beyşehir, Akşehir, Ilgın, İshaklı gibi yaylak ve kışlaklara daha sonra Karaman oğulları başta olmak üzere İç Anadolu'da kurulan beylikler tarafından Moğol ileri gelenleri "Bey" olarak atanmışlardır.²⁵

Moğollar, 1277 yılından sonra Anadolu idaresine doğrudan müdahil olunca, "yerleşmek üzere" buradaki kuvvetlerini beş tümen üzerine çıkarmışlardır ki, bunların önemli bir kısmı Diyarbekir'de bulunuyordu²⁶. Ayrıca Memlûk Devleti ile olan uzun ve çetin mücadeleler için Elbistan'da iki kumandanın emrinde iki tümen daimî olarak hazır bulundurulmaktaydı²⁷. Anadolu'nun İlhanlılar için giderek daha zor idare edilme durumu hem bu hareketlerin sıklaşmasına sebep oluyor hem de Anadolu'da daha fazla birlik bırakma mecburiyeti hasıl oluyordu. Bazen Anadolu'da isyan eden Moğol komutanlarına mensup topluluklar da Anadolu'da şuraya buraya dağılarak nihayetinde kalıcı bir duruma geliyorlardı. Daha önce Diyarbekir eyaletinde önemli bir güce sahip olan Uyratların Adıyaman-Besni bölgesindeki ve Şırnak'taki Tatarların mevcudiyetleri bu açıdan bir örnek teşkil edebilir.

İlhanlılardan sonraki tabloda ortaya çıkan Celayirli, Çobanlı, Eretnalı ve Sutaylı gibi siyasî teşekküllerin dayandıkları askerî kuvvet de, Türklerle birlikte, önemli ölçüde Moğol unsuruna dayanıyordu. Tihranî, Ak-Koyunlular

²³ Smith, "Qıslhaqs and Tümens", s. 52.

²⁴ Aksarayî, *age*, s.115.

²⁵ *Şikari'nin Karamanoğulları Tarihi*, Haz. M. Mesud Koman, Konya 1946, s. 27, 45, 64, 68, 75, 117-118.

²⁶ Smith, "Qıslhaqs and Tümens", s. 47; Halil İnalçık, "Osmanlı Devletinin Kuruluşu Sorunu" çev.Tahir Sünbül, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, AÜDTCF, 1990-1991, C., XV., S.26, s. 332; Sümer, *Oğuzlar*, s. 144-145.

²⁷ Kaymaz, *Pervane*, s. 160.

döneminde Kara Tatarları 40 bin çadır halkı olarak zikretmesi, bunların ortalama 200 bin kişilik bir kitleye tekabül ettiklerini göstermektedir. Bu kayıt Türkiye'deki Moğolların sadece bir şubesinin ne kadar büyük bir yekun tuttuğunu göstermesi açısından önemlidir²⁸. 14. asır sonlarından itibaren Anadolu'da bu Moğol topluluklarının sayıları 40 ile 100 bin çadır halkı arasında verildiği gibi, bazen onların çokluğunu ifade etmek için *on sekiz bin alem* sözü ile ifade edilmesi dikkate şayandır²⁹. Anadolu'daki beylikler arasındaki mücadelenin adeta değişmez üyeleri haline gelen Moğollar her biri 10-15 bin asker çıkararak Devlet Şah, Babuk, İsmail Ağa, Atabey, Melik Nasır, Mirza Bahadır, Kutlu Şah vb. Moğol beylerinin emri altında oldukça büyük ordular çıkarabildikleri anlaşılmaktadır³⁰.

İlhanlılar ve onların şube devletlerinin dağılmasından sonra Anadolu'da önemli bir Moğol nüfusunun kaldığı 13.-14. yüzyıl kroniklerinden anlaşılmaktadır. Eretnalılar, Kadı Burhaneddin, Karamanlılar, Osmanlılar ve Germiyanlılar arasındaki mücadelelerde önemli rol oynayan³¹ ve artık bu dönemde genel olarak Tatar, Kara Tatar olarak adlandırılan Moğol topluluklarının³² bir kısmının Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan İç ve Batı Anadolu'ya kayması ile etki alanları daha da genişlemiştir. Erken dönem Osmanlı tarihi hakkındaki bilgiler arasında Osmanlıların efsanevi öncüsü Süleyman Şah'ın Anadolu'ya "*elli bin Türkmen ve Tatar ile geldiği*" şeklindeki kayıt³³ tarihi olarak doğrulanamasa bile dönemin genel havasını yansıtmaya açısından önemlidir. Gerçekten Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinde Tatarların Anadolu'da önemli bir rol oynadıkları ve rollerinin de nüfuslarının büyüklüğü ile orantılı olduğu anlaşılmaktadır. *Düstername*'de Tatarların Osmanlıların ilk ataları Gündüz Alp ile ilişkileri hakkında bilgiler

---

²⁸ Ebu Bakr-i Tıhranî, *Kitabı Diyarbakriyya Ak-Koyunlular Tarihi*, I, Yay. N. Lugal-F. Sümer, TTK, Ankara 1993, s. 45-46.

²⁹ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 115.

³⁰ *Şikarî'nin Karamanoğulları Tarihi*, s.18, 26, 36, 40, 100, 120 ve muhtelif yerler.

³¹ *Şikarî'nin Karamanoğulları Tarihi*, s. 132, 163-167.

³² Moğollar için doğu ve batı kaynaklarında Moğol kelimesi ile birlikte *Tatar* veya *Tartar* kelimesi de kullanılmıştır. Ortaçağ Ermeni kaynakları da Moğolları, *Okçu Millet*, *Tatar*, *Hara Tatar* (Kara Tatar), *Muğal* olarak adlandırmaktadır. Anadolu'da da 14. yüzyıldan itibaren Tatar ismi genel anlamı ile Moğol toplulukları için kullanılmıştır. Bakz: Faruk Sümer, *Oğuzlar(Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, Ana Yayınları, İstanbul 1980, s. 163; aynı yazar, "Tatar", *İA*, C.12/1, s. 59.

³³ Aşıkpaşa Zade, s. 54.

verilirken,³⁴ Ertuğrul Gazi ve Osman Gazi zamanında Ankara bölgesini yurt tutan Tatarlar ile Germiyanlılara tabi Çavdar Tatarı'nın Karacahisar ile Bilecik vilayetlerini zaman zaman rahatsız ettiklerini bütün kaynaklarda zikredilmektedir.³⁵ Neşri, Murad I'nın Karaman seferinde Karamanlıların vazgeçilmez müttefiğinin bu Tatar topluluklarının olduğunu söylerken Ulus Tatarı Beyi Teberrük, Samagar oğlu Hızır, Barambay, Çaygazan Suğa, Tüle, Kazan ve Tosbağa gibi önemli Moğol boylarının adlarını zikretmektedir. Fetret devrindeki iç mücadelelerde de Tatar toplulukları önemli rol oynamışlardır.³⁶

Moğolların Anadolu'daki rolünü gösteren en önemli olay Ankara Savaşı'nda Bayezid'in saflarında bulunan 35 bin Tatar'ın Timur'un tarafına geçmesiyle Bayezid'in ordusunun dağılmasıdır. Bundan dolayı yenilgi Tatarların ihanetiyle³⁷ izah edildiği gibi Bayezid' esir alıp Timur'a teslim edenin bir Tatar olması onların rollerini sembolleştirmesi açısından da ayrıca önemlidir.³⁸ Timur'un, Kara Tatarları beraberinde Maveräünnehr'e göçürdüğü şeklinde kaynaklarda genel bir ittifak vardır. Hoca Sadettin'e göre, "*Timur geriye dönerken Hülagu ordusundan arta kalan ve sayıları elli iki tümen olup, çoğunlukla Kayseri, Sivas, Amasya, Malatya ve Erzincan bölgelerine yerleşmiş olan bu Kara Tatar denilen topluluğu Maveräünnehr'e göçürmek için çağrıda bulunduğu onların serdarlarından Ahi Teberrük ve Mürüvvet Bey geldiler. Böylece onları alıştıkları yurtlarından götürdü*".³⁹ Buna göre, elli iki tümen⁴⁰ rakamı abartılı da olsa sayılarının kalabalık olmasıdır. Geniş bir coğrafyaya yayılan Tatarlardan Timur'un çağrısına sadece Ahi Teberrük ve

---

³⁴ Enveri, *Düsturname,-i Enveri*, Haz. Necdet Öztürk, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003, s. 18, 23.

³⁵ Aşıkpaşa Zade, s. 55; Neşri, *Neşri Tarihi*, I, s. 63-64; Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, I, Haz. İ. Parmaksızoğlu, KBY, Ankara 1992, s. 45; Aşıkpaşa Zade, s. 55, 80.

³⁶ *Şikari'nin Karamanoğulları Tarihi*, s. 132, 163 vd.; Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, II, s. 28-29; Neşri, *Neşri Tarihi*, I, s. 106-107, 110, 112.

³⁷ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, I, s. 332 vd.; Aşıkpaşa Zade, s. 143; Neşri, *Neşri Tarihi*, I, s. 167; Enveri, *Düsturname*, s. 40; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, TTK, Ankara 1982, s. 319.

³⁸ Enveri, *Düsturname*, s. 40-41.

³⁹ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, I, s. 333-334.

⁴⁰ Elli iki tümen Anadolu için oldukça abartılı bir rakamdır. Burada kastedilen beş tümen civarında bir rakamdır.

Mürüvvet Bey'in katıldığı dikkate alınır, sanıldığı aksine, Anadolu'dan ancak bir kısmı götürülmüştür⁴¹.

Çelebi Mehmed'in Samsun seferi dönüşünde İskilip bölgesinde birkaç bin çadırılık Samagar Tatarları'na tesadüf etmesi ve bunları Rumeli/Filibe'ye iskan etmesi⁴² de Anadolu'da hala önemli Moğol nüfusunun varlığını bize göstermektedir. O halde Anadolu'da Moğollar Timur'dan sonra da vardır ve Timur'un *kırk bin* Tatarı yanında götürdü ifadesindeki kırk bin rakamı sadece çokluğu ifade etmek için olmalıdır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde “*Uyrat İli*”, “*Seldos Nahiyesi*” gibi idarî üniteler ve yer adları ile Kerkük Hoyratları (Oyrat=Uyrat)'nın Moğol Uyrat boyunun adından geldiği⁴³ ve bugün Şırnak ilinde 20 bin kişilik büyük bir topluluğu teşkil eden Tatar Aşireti'nin varlığı da buradaki Moğol nüfusu hesaba katılmadan izah edilemez.⁴⁴ Bütün bu rakamlar ortalama olarak Anadolu'da bu dönemde 500 bin gibi bir Moğol nüfusun varlığını göstermektedir. Ayrıca İlhanlılar devrinde Anadolu nüfusunun önceki zamanlara göre mukayese edilmeyecek derecede artması bu meselesinin ehemmiyetini de ortaya koymaktadır⁴⁵.

---

⁴¹ Moğol Tatarları, Türkiye'de Müslüman olarak doğmuş-büyümüş ve Türkleşmiş olduklarından, Timur tarafından tekrar doğuya göçürüldüklerinde Çağataylılar onlara “*Kara Tatar Türkmenleri*” adını vermişlerdir. Yine Çağatay ulusunun doğu koluna mensup oymakların Maverünnahr bölgesindekilere “*melez*” demelerine karşı Maverünnahr bölgesindekilerin onlara “*Moğul*” demeleri benzer bir durumdur. Barthold da, Diyarbakir eyaletinde ve bilhassa Musul-Kerkük'ten Bağdat'a kadar olan bölgeye hakim olan Celayirlilerden Türkleşmiş bir Moğol hanedanı olarak bahseder. Şamî, *Zafernâme*, s. 328-329; Barthold, *Dersler*, s. 306; Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları I*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 341-342; Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, s. 130 ; Spuler, *İran Moğolları*, s. 494-495.

⁴² Neşri, *Neşri Tarihi*, II, s. 66; Aşıkpaşa Zade, s. 157; Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, II, s. 98-99.

⁴³ Bayatlı, *XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti*, s. 145.

⁴⁴ Muammer Gül, *XII.-XIV. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hakimiyeti*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005, s. 41-57; Bayatlı, *XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti*, s. 145.

⁴⁵ Togan, *Umumi Türk Tarihi*, s. 316; Attar, “Ortaçağ Türk Diplomasi Tarihi Açısından Diyarbakır”, s. 434; Aslında Moğollar, yalnız Türkiye'de değil, Mısır Memlûkleri coğrafyasında da önemli bir yekuna ulaşmıştır. *Haremü's-Şerif* kayıtlarında Türkler, diğer Anadolu ve doğu toplulukları yanında Kıyat, Nayman, Moğol, Hitay, Tatar ve Çağatay gibi Moğol kabile isimlerinin de zikredilmesi burada Memlûk sistemi içerisinde onların tesirini ve Moğol tesirinin etnik tablodaki durumunu da izah etmektedir. Bakz: Esterabadî, *Bezm ü Rezm*, s. 316; D. P.Little, “Six Fourteenth Century Purchase Deeds For Slaves From Al-Haram Aş-Şarîf”, *History and Historiography of the Mamlûk*, Variorum Reprints, London 1986, XIII, s. 304; Tekindağ, “Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, s.10-13.

Kısaca, yaklaşık 1.5 milyonluk bir Moğol nüfusunun Yakınoğu'ya geldiği ve bu nüfusun beş tümeninden fazlasının Anadolu'da yerleştii söylenebilir. Bu Moğol toplulukları, Anadolu'da demografik yapının şekillenmesinde rol oynadılar.⁴⁶ Anadolu'daki Moğol toplulukları Uyratlar, Celayirliler, Sulduzlar, Sünitler, Tatarlar başta olmak üzere Kireyit, Bisuut, Uryangat, Nayman, Arulat, Mankut, ve Öngüt gibi kabilelere mensup idiler.⁴⁷ Bunlardan Celayirliler, Celayirliler hanedanını, Sulduzlar Çobanlılar hanedanını, Sünitler ise Sutaylılar hanedanını kurmuşlardır.⁴⁸

II- Anadolu Etnolojisinde Moğol Tesirleri:Yer, Aşiret ve Boy Adları

Anadolu yer, şahıs ve topluluk isimlerinde Moğol izlerine ait oldukça bol örnekler verilebilir. Önasya'ya gelen Moğol aşiretlerinden biri olan Uyratlara ait Oyratlı Köyü/Besni ile Oyratlı Bağları/Besni⁴⁹ adlı yer adları, Gazan Han döneminde Baydu taraftarı olmaları ve Diyarbekir eyaletinde Türkmenlere karşı yaptıkları yağmalardan dolayı 10 bin çadır halkı olarak Memluklara iltica eden Uyratların hatıralarıdır.⁵⁰ Ayrıca Osmanlı arşivlerinde Adıyaman'da yaşayan konar-göçer Oyratlı Yörükleri⁵¹ de bu Uyratların Adıyaman-Besni bölgesindeki kalıntılarıdır. Bunun yanında, daha önce zikrettiğimiz, Bağdat'ın kuzeyinden Güneydoğu Anadolu'ya kadar olan bölgede onların asıl merkezi olarak idarî bir üniteyi teşkil eden *Uyrat İli* adlı yer adı bunların başında gelmektedir.⁵²

Anadolu ve Diyarbekir valiliği yapan *İrincin* Noyan'ın ismini alan bir köye Diyarbekir'de rastlanmaktadır.⁵³ Diyarbekir'de Molla Fulad adlı bir köy⁵⁴ Diyarbekir valisi ve Sutaylılar hanedanının kurucusu Sutay Noyan'ın oğullarından Fulad'ın, hatırasını taşımaktadır. Ahlat ve çevresinde *Sutay Sazlığı* ve *Sutay Gediđi* gibi yer adları da yarım yüzyıl Doğu ve Güneydoğu

⁴⁶ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, e Yayınları, İstanbul 1994, s. 306.

⁴⁷ Gül, *Anadolu'da Moğol Hakimiyeti*, s. 151-167.

⁴⁸ Gül, *Anadolu'da Moğol Hakimiyeti*, s. 97-111, 125-142.

⁴⁹ Türkiye Topografya Haritası, M 39 Paftası.

⁵⁰ Markizi, *Hitat*, C.2, s. 22.

⁵¹ Taştemir, *XVI. Yüzyulda Adıyaman (Behisni, Hısn-ı Mansur, Gerger, Kahta)*, Sosyal ve İktisadi Tarihi, s. 119.

⁵² Gül, *Anadolu'da Moğol Hakimiyeti*, s. 152-160.

⁵³ Beysanođlu, *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbekir Tarihi I*, s. 376; Yılmazçelik, *Diyarbekir*, s. 152-158.

⁵⁴ Gül, *Anadolu'da Moğol Hakimiyeti*, s. 185, 187; Yılmazçelik, *Diyarbekir*, s. 169, 161.

Anadolu'ya hakim olan ve Muş-Ahlat-Ala Dağ bölgesini yaylak olarak kullanan Sutaylıların bu bölgedeki hatırası olarak kalmıştır⁵⁵.

Moğol adı taşıyan köy ve yer adları da az değildir. 1272 yılında Anadolu valisi olan Samagar Noyan'ın Kayseri bölgesinde gerek köy adı ve gerekse şahıs adı olarak izleri bugüne kadar gelmiştir⁵⁶. Bunların yanında genel olarak, Muğallı/Yozgat-Sorgun, Mıgırı/Erzincan, Muğaylan/Hakkari-Şemdinli, Mıgırgan/Elazığ-Maden, Mıgının/Van⁵⁷ gibi köy adları bulunmaktadır. Elazığ'a bağlı Mıgı Köyü'nün toplumsal ve antropolojik özellikleri yöreden tamamı ile farklıdır. Bir yanda Şii eğilimleri ile Moğol kökenli İlhanlıların yöredeki egemenlik yıllarından arta kaldıklarının kanıtı olmakta ve konuşmalarında birçok Moğolca kelimeler de bulunmaktadır⁵⁸. Ahlat-Adilcevaş bölgesinde *Satı Gölü* ile Diyarbakır'daki *Satı Kendi* adlı köy isimleri de Ebu Said Han'ın kız kardeşi ve Emir Çoban'ın eşi *Satı Beg Hatun*'un hatırası olmalıdır.⁵⁹ 1530 ve 1566 yıllarında Şanlıurfa/Siverek Sancağı'nın yeni oluşturulan nahiyesinin adı Çaykadan/Çaykazan⁶⁰ olup bu isim Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan İç Anadolu'ya göç eden ve İç Anadolu'daki hadiselerde önemli rol oynayan Moğol Çaykazan Oymağının⁶¹ kalıntısı olmalıdır. Elazığ'ın Baskil ilçesine bağlı Şeyh Hasan Köyü ve mezarlığı Selçuklu, Moğol ve Beylikler dönemi eserlerini barındırmaktadır⁶². Anadolu, İlhanlılar döneminde adeta bir Şeyh Hasanlar dönemidir. Gerçekten Celayirlilerden, Çobanlılardan, Sutaylılardan, Eretnalılardan, Ak Koyunlulardan ve Çemişgezek beylerinden birçok Şeyh Hasan vardır ki, onlara ait Anadolu'da birçok yer adı ve eser mevcuttur. Erzurum'daki Hasan Kale bunlardan Sutaylı Şeyh Hasan'ın eseri olup onun adını almıştır. Bütün bu farklı boylara mensup Şeyh Hasan'lara ait olan eserlerin daha sonraki

⁵⁵ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 143.

⁵⁶ Ahmet Temir, "Anadolu'da İlhanlı Valilerinden Samagar Noyan", *F. Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s. 496.

⁵⁷ *Köylerimiz*, s. 404,724,727.

⁵⁸ Bilal Aksoy, *Tarihsel Değişim Sürecinde Tunceli*, Ankara 1985, s.132-133.

⁵⁹ Gül, *Anadolu'da Moğol Hakimiyeti*, s. 137, 186, 196; Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevaş ve Ahlat*, s. 221; Yılmazçelik, *Diyarbakır*, s. 144.

⁶⁰ Erpolat, "XVI. Yüzyılda Siverek Sancağında İskan ve Nufus", s. 76.

⁶¹ Esterebadî, *Bezm u Rezm*, s. 221-222; Neşri, *Neşri Tarihi I*, s. 106, 110-112; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 118-119; Kemal Göde, *Eretnalılar (1327-1381)*, TTK, Ankara 1994, s. 105-135.

⁶² M.Beşir Aşan, *Elazığ Bingöl ve Tunceli İllerinde Türk İslam İzleri (XI-XIII. Yüzyıl)*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1992, s.70-71.

dönemlerde Ak Koyunlu Hasan Padişah ya da Uzun Hasan'a dayandırılmıştır.
63

Şanlıurfa-Suruç'ta Baydı⁶⁴ adlı köy Moğol kumandan ismi Baydu ile benzerlik göstermektedir. Bunlara ek olarak Abaga Ovası⁶⁵, Bayan/Ahlat⁶⁶ Korcıbaşı /Ahlat-Sarusu-Köy, Kara Polat Mezrası/Ahlat-Sarusu, Tayboğa/Urfa-Siverek, Dalay Tepe/Urfa-Siverek, Bahadır Tepe/Urfa-Siverek, Arık Dağı/Adıyaman-Besni-Reşadiye, Temürtahat/Tunceli-Mazgirt, Temür Mezrası/Elazığ ile Aşağı Mahmudiye/Malatya, Yukarı Mahmudiye/Malatya, Reşidiye/Malatya, Sultanabad, Şahabad, Celaliye, Mahmudabad isimleri Gazan Han döneminde kurulmuş olan köyler olarak sıralanabilir⁶⁷. Osmanlı arşivlerine dayalı çalışmalar ile Ortaçağ kaynaklarının saha araştırmaları ile mukayeseli çalışmaları bilhassa Doğu Anadolu'nun etnolojisini açıklama açısından bize çok önemli ip uçları vermektedir. Bu çerçevede Hınıs ve Malazgirt sancaklarının yer adları hemen tamamının Türkçe ve Moğolcaya yakın olması bu hususta bir fikir edinmemizi sağlamaktadır⁶⁸.

Bunların yanında Şanlıurfa/İlhan (el-Kan, el-Han)⁶⁹ köyü, Tunceli/İlhanlı, Diyarbekir'da; Talay, Temürhan, Timur, Toktemur, Temürharab, Şeyh Çoban, Hacı Büzürk, Çobyan, Timur Han, Arık Baba, Molla Pulad, Molla Pusad, Pir Ali, Pir Hüseyin adlı köy ve yer isimleri⁷⁰ tamamen Moğol devrinin izleri olarak kalmışlardır. Tatar boyunun izlerini taşıyan başlıca yer adları ise şunlardır: Tatar Gazi/ Muş-Malazgirt, Ahlat-köy, Tatar höyük/ Urfa-Bozova, Tatar köy /Elazığ-Palu, Tataruşağı/ Malatya-Akçadağ, Tataran/ Diyarbakır, Tatar Mezrası/ Diyarbakır, Tatar/ Diyarbakır, Tatar Mezrası/ Musul, Tatar Kayası/ Adıyaman-Besni, Tatar Dağı/ Elazığ-

---

⁶³ Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kurulan bir Moğol hanedanı olan Sutaylılar hakkında geniş bilgi için bakz: Gül, *Anadolu'da Moğol Hakimiyeti*, s. 125-145.

⁶⁴ *1974 Yılı İtibariyle Yerleşim Üniteleri Kılavuzu URFA*.

⁶⁵ Süleyman Sabri Paşa, *Van Tarihi*, Yay. Haz.: Gamze Gayeoglu, TKAE, Ankara 1982, s. 3.

⁶⁶ Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti", s. 25.

⁶⁷ Togan, "Reşideddin'in Mektupları", s. 39; Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilceviz ve Ahlat*, s. 40, 44; Erpolat, "XVI. Yüzyılda Siverek Sancağında İskan ve Nüfus", s. 88; Türkiye Topografya Haritası, M 39 Paftası.

⁶⁸ Tuncer Baykara, *Hınıs ve Malazgirt Sancakları Yer Adları (XVI. Yüzyıl)*, TTK., Ankara 1991, s. 1-85.

⁶⁹ *1974 Yılı İtibariyle Yerleşim Üniteleri Kılavuzu URFA*.

⁷⁰ Yılmazçelik, *Diyarbakir*, s. 46-171.; Aşan, *Elazığ Bingöl ve Tunceli İllerinde Türk İslam İzleri*, s. 96-98.

Maden, Tatarı/ Tunceli, Tatarcık Mezrası/ Ahlat, Tatar Düzü ve Tatar Yazısı/ Malazgirt⁷¹.

Anadolu'da Moğol hakimiyetinin izlerini takip edebileceğimiz bir alan da Moğol topluluklarına ve şahıslarına aid isimlerdir. Diyarbekir merkez olmak üzere yarım asır bölgeyi idare eden Sutaylıların kalıntıları olan Süday/Süray adlı bir oymağı Moğolların bir kışlak yeri olan Niğde dahilinde görmek mümkün iken⁷² Sutaylıların bir kolu olan Barambayların XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İç Anadolu tarihinde önemli rol oynadıkları bilinmektedir. Moğol kabileleri bazen kendi adları, bazen muhtelif Türk aşiretlerine bağlı olarak yüzyıllar boyunca Anadolu'da yaşamışlar ve günümüze kadar gelmişlerdir. Bunlar arasında Celayirler, Yörükân-Türkmen taifesi adı altında Koçhisar/Aksaray'da yaşadıkları gibi⁷³ Bozulus'a dahil olan cemaatlar arasında görülen *Celahir* adlı küçük cemaatin Celayir olması lazımdır⁷⁴. Bunların bir kısmı ise Sulduz ve Uyratlar gibi İran'a giderek Safavilerin kurulmasında rol oynadılar⁷⁵. Bağdad ile Hakkari arasındaki bölgede yani Irak'ın kuzeyinde yaşayan Karaulus aşiretleri içerisinde Türk ve Kürt aşiretlerinin yanında yaşadıkları geniş bir bölge *Seldoz Nahiyesi* adıyla idari taksimatta yer bulan Sulduz Aşireti, Moğol aşiretlerinin Erzurum'dan Kerkük'ün güneyine kadar olan nüfusun yapısı hakkında bize bilgi vermektedir⁷⁶.

Irak'ın kuzeyindeki *Uyrat ili* dahilindeki Uyratların yanında 16. yüzyılda Adıyaman'daki 102 hane 25 mücerred konar-göçer *Oyrathlı* Yörükleri, 1570 tarihli Osmanlı tahrir defterlerinde Halep Türkmenleri

---

⁷¹ *Köylerimiz*, s. 505; 1/100.000 Ölçekli Türkiye Topografya Haritası, M 39 Paftası, Harita Genel Komutanlığı, Ankara 1990; Gül, *Anadolu'da Moğol Hakimiyeti*, s. 184; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 143; Yılmazçelik, *Diyarbakir*, s.159; Orhan Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilceva ve Ahlat (1534-1605)*, Tamga Yayınları, Ankara 1999, s. 33-36; Ahmet Gündüz, *Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1998, s. 434.

⁷² Turkay, *Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak Aşiret ve Cemaatlar*, s. 685.

⁷³ Turkay, *age*, s. 67.

⁷⁴ Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, Bilge Yayınları, Ankara 1997, s.62.

⁷⁵ Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, TTK, Ankara 1999, s.129,160.

⁷⁶ *Musul-Kerkük Arşiv Belgeleri*, s. 310 vd.; Turkay, *age*, s. 37; Göyünç, "Diyarbakir Beylerbeyliğinin İlk İdari Taksimatı", s. 24vd; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C.I, Türkçeye Çev. Halil Berktaş, Eren Yayınları, İstanbul 2000, s. 73; Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, s. 43-44.

arasında sayılan *Oyradlu* Aşireti, Anadolu ve çevresinde yayılmış olan Türkleşmiş Moğol kabileleri gerçeğini ortaya koymaktadır.⁷⁷ Doğu Anadolu'da Moğol kökenli topluluklardan biri de Çopanlu/Çobanlulardır. Tahrir defterlerinde Sivas ve Tokat bölgelerinde Ulu Yörük Türkmen taifesinden gösterilen *Çabanlular* Erran'dan Erzincan-Trabzon hattı boyunca yaşayan topluluklar olup⁷⁸ 18. yüzyıldan itibaren Malatya-Elazığ-Tunceli bölgesinde Suroğlu Timur liderliğinde *Şeyh Hasanlu* olarak bilinen aşiretlerin kendilerini Çobanlı Şeyh Hasan'a dayandırdıkları⁷⁹ göz önüne alınırsa bunların da Çobanlıların kalıntıları olduklarına hükmedilebilir. 15. yüzyılda Timur döneminde Malatya'daki topluluklar arasında Moğolların varlığından bahsedilmesi de dikkate değerdir⁸⁰. Bunun yanında bazı Ad-Çeken Oymakları arasında Moğol menşeli oymakların olduğunu da görüyoruz. Bu isim altında Bayburt'ta *Moğol*, Koçhisar'da *Celayir*, Ilgın'da *Muğal Samagar*, *Elçili Tatarı*, İshaklı'da *Kutlu Boğa Tatarları*, *Kapucu Tatarları*, *Muğal Tatarları*, Çukurova-İlisu'da *Tatar* oymakları aslında Kara Tatarların kalıntılarıdır⁸¹. Ilgın ve İshaklı Moğol beylerinin önemli merkezleri arasında görünmektedir.⁸²

Moğol uluslarından Kara Tatar olarak da adlandırılan ve Samagarların bakiyeleri oldukları anlaşılan cemaatlara Osmanlı Tapu defterlerinde rastlamak mümkündür. Bunlardan bazıları cemaat-ı Sakal Samagar, cemaat-ı Çavurcu, cemaat-ı Tonbaklar, Gereklü, Toyra, Bilecelü, Toklucaklı, Sakallu, cemaat-ı Tataran-ı Kutlubuga, cemaat-ı Kapucu Tatar ve cemaat-ı Tazılar olarak sıralanabilirler ki, bütün bu Moğol bakiyeleri Anadolu Moğol valilerinden Samagar Noyan başta olmak üzere Devletşah, Babuk, Kutluşah,

⁷⁷ Taştemir, *XVI. Yüzyılda Adıyaman (Behisni, Hısn-ı Mansur, Gerger, Kahta), Sosyal ve İktisadi Tarihi*, s.119; Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*, Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları No: 1, Elazığ 2003, s. 168, 170-171.

⁷⁸ Klaviyo, *Kadis'ten Semerkand'a Seyahat*, s.87; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.137; Sümer, "Azerbaycan'ın Türkleşmesi", s. 441; Sümer, "XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış", *İ.Ü.İ.F.M.*, C.XI, İstanbul 1952, s. 514. Bunlar İlhanlı Devleti'nin parçalanma sürecinde en güçlü siyasî teşekküllerden biri olan Çobanlıların bir kalıntısı olarak yaşayan Türklerdir. Çobanlılar köken olarak Sulduzlara dayanıyorlardı ancak Emir Çoban'ın oğlu Demirtaş ile birlikte Çobanlılar siyasî bir topluluk haline geldikleri için onlara bağlı olanlar da o isimle anılmışlardır. Bakz: Gül, *Anadolu'da Moğol Hakimiyeti*, s. 99-111, 163-164.

⁷⁹ Fahrettin Tızlak, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısı ile XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Yukarı Fırat Bölgesinde Eşkoyalık", *Belleten*, C. LVII, S. 220 Aralık 1993, s. 761 vd; Mahmud Rışvanoğlu, *Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm*, Türk Kültürü Yayınevi, İstanbul 1978, s. 114-115, 137-138.

⁸⁰ Esterebadî, *Bezm ü Rezm*, s. 424.

⁸¹ Sümer, *Oğuzlar*, s. 179-182; Sümer, "XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak", s. 515.

⁸² *Şikari'nin Karamanoğulları Tarihi*, s. 27, 64, 75,

İsmail Ağa, Ali Paşa, Atabey gibi Moğol beylerinin çocukları ve torunları tarafından idare edilmekteydiler⁸³. Buradaki *Tazılar* cemaatı, Ebu Said döneminin emirlerinden Ket Buga'nın oğlu Emirtaz (Taz b. Ketbuga/Tazı tugay)'a⁸⁴ bağlı bir topluluk olabilir. Ankara'da *Tos-Boğa*, *Esen Boğa*, *Mamak*, *Mürted*⁸⁵ adlı yer adları da Moğol komutanlarının veya Kara Tatarların kollarının isimleri idi. Musul-Kerkük bölgesindeki *Ulus-ı Tatar* taifesinden⁸⁶ Adana, Sis, Maraş, Rakka, Niğde, Sivas'a kadar olan bölgeye yayılmış olan göçebe Yörük taifesinden *Tatar/Tatarlı Aşireti*⁸⁷ Çorum'daki *Tataran-ı Muğal Aşireti*⁸⁸ büyük Tatar topluluklarının kalıntısı olup onların Anadolu tarihindeki asıl rollerini ve aynı zamanda 70 bin kişilik bir kuvvet çıkaracak kadar bir nüfusa sahip olduklarını 14. yüzyıl kaynaklarında, Şikarî ve Esterebadî'de görmek mümkündür. Bu Moğol izlerini Ak-Koyunlu, Kara-Koyunlu ve Timur dönemlerinde *Tatar Hatun*, *Ahmed Çağatay*, *Tatar Ağa*., *Doladay* gibi Moğol kökenli şahıs adlarında takip etmek mümkündür.⁸⁹ 19. asır sonlarında Van Belediye Reisliği yapan Galip Bey ile 1634'te IV. Murad'ın İran seferinde kahramanlığından dolayı Bayezid Serhat Beyliği verilen Abdi Paşa da kökleri 1393'te Ağrı bölgesine hakim olan Timur'a dayandırdıkları için Timurzadeler olarak bilinmekteydiler⁹⁰

III- Anadolu Kültür Tarihinde Moğol Tesiri ve Mimari Eserler

Moğolların Anadolu kültür tarihindeki tesirini, medreseler, kümbetler, köprüler, mezar taşları gibi mimari eserlerde görmek mümkündür. Ancak Moğollar İslamiyeti kabul ettikten sonra da göçebe karakterlerinden kurtulamadıklarından dolayı çağdaşları olan diğer devletler kadar eser

⁸³ Şikarî'nin *Karamanoğulları Tarihi*, s. 27, 54, 58 ve muhtelif yerler.; M.C. Şehabeddin Tekindağ, "Son Osmanlı-Karaman Münasebetleri Hakkında Araştırmalar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C. XIII, S. 17-18'den Ayrı Basım, s. 59 70 nd.

⁸⁴ Uzunçarşılı, "Türk Tarihinde Üç Mühim Sıma", s. 69, 72, 82.

⁸⁵ Mürted adlı Moğol emiri Gazan Han'ın 1299-1300 Suriye seferine katılan emirler arasında sayılmaktadır. Bkz: Reşideddin, *Kitab-ı Tarih Mübarek-i Gazani*, s. 127.

⁸⁶ Bayatlı, *XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti*, s. 153; Gündüz, *Osmanlı İdaresinde Musul*, s. 243.

⁸⁷ Turkay, *age*, s.158-714; Ali Sinan Bilgili, *Osmanlı Döneminde Tarsus ve Tarsus Sancağı*, TCKB. Yayınları, Ankara 2001, s.176-7.

⁸⁸ Sümer, *Oğuzlar*, s.182

⁸⁹ Tıhranî, *Kitab-ı Diyarbakriyya I*, s.37, 118; Klaviyo, *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat*, s. 103; Aka, "Timur'un Ölümünden Sonra Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Irak-ı Acem'de Hakimiyet Mücadeleleri", s. 61, 66.; Gül, *Anadolu'da Moğol Hakimiyeti*, s. 183 vd.

⁹⁰ Volkan Ş. Ediger, *Osmanlı'da Neft ve Petrol*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2005, s. 146-150.

bırakamamışlardır. Buna rağmen bilhassa Ahlat ve çevresi ile Erzurum başta olmak üzere İç Anadolu bölgesinde birtakım eserler bırakmışlardır⁹¹.

Ahlat şehri, önce Celaleddin Harezmsah arkasından da Moğol saldırıları ile tahrip olmuştu. Ancak İran'da İlhanlıların devlet düzeninin kurulması, Hülagu ile birlikte İlhanlıların *Ala Dağ*'ı merkez yapmaları ve Olcaytu döneminde eyalet merkezi olması Ahlat'ın yeniden önem kazanmasına sebep olduğu gibi Ebu Said Bahadır döneminde oldukça mamur ve müreffeh bir konuma kavuşmuştur⁹². Ahlat'ta isimleri ilk bilinen Moğol idarecileri *Hasan Padişah* adlı türbede yatan Mahmud oğlu Hüsameddin Hasan Aka(1272 ölm.) ile Şadi Aka(1273 ölm.)'lardır. Şehrin daha sonra İnal oğlu *Bogatay Aka*'nın elinde olduğu buradaki iki türbenin kitabesinden anlaşılmaktadır. Buradaki iki türbeden birinde 1281 yılında ölen *Bogatay Aka* ile zevcesi *Şirin Hatun* yatmakta, öbüründe ise Bogatay Aka'nın daha önce 1275 yılında öldürülen oğlu *Hasan Timur* ile eşi *Esen Tigin Hatun* yatmaktadır. Bu baba-oğul "*Emirü'l Kebir*" olarak anılıyorlardı ki, bunların Uygur Türklerinden ya da Türkleşmiş Moğollardan olmaları muhtemeldir.⁹³

Kitabeli mezar taşları Ahlat'ın bu dönemde mamur bir şehir olduğunu gösterdiği gibi bu dönemde Ahlat'ta paraların kesilmiş olması dikkate değerdir. 1338 yılında Muhammed Han, 1342 yılında ise Süleyman Han adına Ahlat'ta para kesildiği bilinmektedir⁹⁴. Anadolu, Azerbaycan ve İran'ın muhtelif yerlerinde görülen koç ve arslan şeklindeki mezar taşlarının Moğol devrinden kaldığı anlaşılmaktadır⁹⁵. Ahlat'ın 1360 yılında Moğol beylerinden *Koç Hızır Bey* adlı birinin elinde olduğu, Çobanlı Şeyh Hasan'ın akrabalarından Bayındır Beg'e de *Koç Bayındır Beg* denilmekteydi Bu ünvanı alanların mezarlarının da koç veya arslan şeklinde olduğu göz önüne alınırsa Moğollar ile birlikte Anadolu'ya gelen Ak ve Kara Koyunluların en önemli hususiyetlerinden biri olan koç-koyun heykelleri bu dönemde Anadolu'nun adeta millî bir simgesi haline gelmiştir⁹⁶.

⁹¹ Beyhan Karamağaralı, *Ahlat Mezar Taşları*, KBY, Ankara 1992, s. 78.

⁹² Sümer, "Ahlat", s. 21.

⁹³ Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türkmen Beylikleri*, s. 57-58.

⁹⁴ Gül, *Anadolu'da Moğol Hakimiyeti*, s. 199-200; Sümer, *age*, s. 58.

⁹⁵ Sümer, *age*, s. 57-58.

⁹⁶ Buradaki yer adları için bakz. Baykara, *Hıms ve Malazgirt Sancakları Yer Adları (XVI. Yüzyıl)*, s. 1-85; Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilceviz ve Ahlat (1534-1605)*, s. 133-135.

Ahlat mezar taşlarının ve kümbetlerin büyük bir çoğunluğu İlhanlı ve ondan sonraki Celayirli ve Çobanlı devri Moğol idarecilerine aittir⁹⁷. Bu kümbetler mimari olarak İlhanlı hakimiyeti devrinde yapılan Selçuklu kümbetleri olarak tanımlanmıştır. Gerçekten bu kümbetler Türk çadır kültürünün adeta taş, mermere dökülmesi olarak görülmektedir⁹⁸. Ahlat'taki *Erzen Hatun Türbesi* (1308-1309 ya da 1396-1397 olmalıdır), muhtemelen Celayirliilerin son Ahlat ve daha sonra Adilceviz valisi olan Hızır Şah'ın oğlu veya bir yakınına ait olmalıdır⁹⁹. Ahlat'ta Çobanlı Şeyh Hasan'a izafe edilen *Üstad u Şagirt* kümbeti de önemli eserlerden biridir. Çobanlı Şeyh Hasan'ın 1342 yılında Tebriz'de yaptırmış olduğu mescit de Üstad u Şagirt olarak adlandırılmıştır. O tarihlerde Ahlat'ın Çobanlı Şeyh Hasan'ın elinde olması ve buradaki kümbetin de aynı adla anılmasından dolayı her iki eserin de aynı kişi ya da kişilerce yapılmış olduğunu göstermektedir¹⁰⁰. Bunların yanında Gevaş'taki *Halime Hatun Kümbeti* (1335) de İlhanlı veya Celayirli döneminden kalma bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁰¹. Ahlat ve çevresi ile Adilceviz ve Gevaş gibi önemli kültür merkezleri türbeleri, kümbetleri, mezar taşları, yer adları ve hatta bugün rahat bir şekilde müşahade edebileceğimiz gibi insanların dil ve kültürel manada Türk-Moğol kültürünün damgasını üzerlerinde taşımaktadırlar.

Erzurum ve çevresi de İlhanlılar ve sonrasındaki şube devletlerden kalma abideler ile doludur. 1308 yılına ait kitabesi ile Erzurum *Karanlık Kümbeti* bir Selçuklu-İlhanlı eseri olarak vasıflandırılırken, *Ahi Toman Zaviyesi* Celayirli dönemine ait bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁰². 1310 yılında Olcaytu Han'ın emirlerinden Hoca Yakut tarafından yapılan¹⁰³ Erzurum'daki *Yakutiye Medresesi* ve *Türbesi*, Olcaytu Han'ın eşleri adına

---

⁹⁷ Turan, *Doğu Anadolu*, s. 126; Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türkmen Beylikleri*, s. 65.

⁹⁸ Nermin Tabak, *Ahlat Türk Mimarisi*, İstanbul 1972, s. 49 vd.; C.E.Arseven, *Türk Sanat Tarihi*, C.I, İstanbul, s. 42; Oktay Aslanapa-E.Diez, *Türk Sanatı*, İstanbul 1955; S.K.Yetkin, *İslam Mimarisi*, Ankara 1965, s. 117.

⁹⁹ Faruk Sümer, "Doğu Anadolu'da Moğol ve Türkmen Devirlerine Ait Bazı Tarihi Yapılar Hakkında Düşünceler", *Belleten*, C. LIV, Ağustos 1990, S. 210, s. 634.

¹⁰⁰ Sümer, "Doğu Anadolu'da Moğol ve Türkmen Devirlerine Ait Bazı Tarihi Yapılar Hakkında", s. 634; Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türkmen Beylikleri*, s. 66.

¹⁰¹ Oktay Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi*, TTK, Ankara 1991, s. 110.

¹⁰² Beygu, *Erzurum Tarihi*, s. 146-148.

¹⁰³ Oktay Aslanapa, *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı (14. Yüzyıl)*, MEB, Ankara 1976, s. 30-31; Beygu, *Erzurum Tarihi*, s. 151-153; "İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmed-i Celayir", s. 206.

yaptırılmıştır. Ayrıca bu şehirdeki *Ahmediye Medresesi* Olcaytu Han dönemine ait bir eser olarak kabul edilirken, *Üç Kümbetler* adlı kümbetlerden 1332 tarihli olanının İlhanlı vezirlerinden Reşideddin'in çocuklarına ait olduğu söylenmiştir¹⁰⁴. Erzurum'da Hasan Kale'nin doğusunda Türkiye'nin eski köprülerinden biri olan *Çoban Köprüsü* Emir Çoban Suldüz tarafından yaptırılmıştır¹⁰⁵. Burada bulunan *Hasan Kale* ise yine daha önce zikrettiğimiz gibi Sutaylı Hacı Tugay'ın oğlu Şeyh Hasan tarafından yaptırılmış ve adını ondan almıştır¹⁰⁶. Celayirliler, 1370'li yıllarda yaptıkları bir kaleye Celayirli Sultan Ahmed'in kardeşi şehzade Bayezid'in ismini vermişlerdir.¹⁰⁷ Bundan dolayı Ağrı ilinin *Doğubayezid* ilçesinin adı da Celayirlilerden kalmadır. Ayrıca buradaki Türk mimarisinin eşsiz örneklerinden İshak Paşa Sarayı da Timurzadeler olarak anılan ve bu yönüyle Timurlulardan gelen Abdi Paşa tarafından yaptırılmıştır¹⁰⁸.

İç Anadolu'da da İlhanlı-Moğol dönemine ait önemli eserler vardır. Amasya'da Moğollara ait olan kalıntılar günümüze kadar gelmiştir. İşbuğa Noyan adlı bir Moğol beyine ait mezar Amasya'da *Burmali Minare Camisi* çevresinde olmak üzere bazı kalıntılar *Sultan Mesut Türbesi*'nde ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁹ Kırşehir'de *Celal Hatun* ve *Osman b. Halil*'e ait mezar taşları Çin, Budist ve Uygur kültürlerinin izleri ile İlhanlı devrinin karakterini taşıyan eserler olarak kabul edilmektedirler¹¹⁰. Yine Niğde'de Moğol beylerinden Sungur Ağa tarafından yaptırılan *Sungur Bey Camii* (H.736'ya doğru) Anadolu'nun en dikkate değer camilerinden biri olarak kabul edilirken¹¹¹ Sivas'ta *Şeyh Hüseyin Rai Çeşmesi*, Samsun'da *Bezistan Mescidi* ve *Türbesi* ve *Şeyh Kutbeddin Mezar Taşı* İlhanlı dönemi abideleri arasında sayılabilir¹¹².

---

¹⁰⁴ Togan, "Reşideddin'in Mektuplarında Anadolu'nun İktisadî ve Medenî Hayatına Ait Kayıtlar", s. 47.

¹⁰⁵ Beygu, *Erzurum Tarihi*, s. 210-212.

¹⁰⁶ Mustavfi, *Nuzhat al-Qulub*, s. 96.

¹⁰⁷ Besim Darkot, "Bayezid", *İA*, C. 2, MEB, İstanbul 1979, s. 368; Nazım Alpman, "Sınırdaki Hayatlar", *National Geographic Türkiye*, Ekim 2004, s. 170.

¹⁰⁸ Ediger, *Osmanlı'da Neft ve Petrol*, s. 150.

¹⁰⁹ Masson Smith, "Qışlaqs and Tümens", s. 51-52.

¹¹⁰ Semavi Eyice, "Kırşehir'de H. 709(1310) tarihli Tasvirli Bir Türk Mezarı", *Reşit R. Arat Armağanı*, Ankara 1969, s. 214-215; Karamağaralı, *Ahlat Mezar Taşları*, s. 13-14.

¹¹¹ A. Gabriel, *Anadolu Türk Abideleri*, TTK Ktp. Daktilolu Tercüme Esrler, İstanbul 1930, II/ I, s. 66-72.

¹¹² Gül, *Anadolu'da Moğol Hakimiyeti*, s. 193-202; M.Zeki Oral, "Anadolu'da İlhani Devri Vesikaları. Timurtaş Noyin Zamanında Yapılmış Eserler ve Kitabeler", *V.Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ankara 1956, s. 208-215.

Anadolu'da Moğol Nüfusu

Sonuç olarak Moğol istilasına uğrayan Anadolu'nun etnik-kültürel kimliğinin oluşmasında Anadolu'ya gelen önemli Moğol nüfusu ve onların bıraktıkları izlerin tesiri vardır.